

JAY PARINI
Călătoria lui
Walter
Benjamin

Traducere din engleză și note de
IRINA HOREA

HUMANITAS
fiction

WALTER BENJAMIN

„Am venit pe această lume sub semnul lui Saturn – un corp ceresc cu o mișcare de revoluție din cea mai lentă, o planetă a ocolișurilor și amânărilor.“¹

1. Majoritatea citatelor din Walter Benjamin au fost reproduse după volumele traduse în limba română pe care le-am avut la dispoziție, după cum apar menționate în notele de subsol. Restul citatelor sunt din texte pe care fie nu le-am avut la dispoziție, fie nu au fost traduse în limba română, drept care le-am tradus din engleză.

I

Gershom Scholem

Portbou, Spania: 1950. Iată-mă aici, un om care n-a vărsat nici măcar o lacrimă la moartea propriilor părinți, dar care plânge după Walter Benjamin, dragul meu prieten pierdut. O latură a cimitirului se termină cu un povârniș vertical, suspendat deasupra unei mări verzi-aurii în umbra Pirineilor.

A trecut mai bine de un deceniu, dar încă îi aud vocea unduind iarba uscată, învolburându-se odată cu vântul, prinsă în duditul și palpitația brizanților. „Dacă ar fi să vin *la tine* în Palestina“, zicea el, „este foarte posibil ca situația mea să se îmbunătățească. Dar, desigur, cine poate ști cu siguranță? După cum vezi, am tendința să mă opresc la bifurcația oricărui drum, neștiind încotro s-o apuc.“ Mi-a scris asta în 1931, când încă exista posibilitatea. Adică ar fi putut veni la Ierusalim, unde ar fi trăit printre oameni însuflețiți de aceleași idei. Nu era nevoie de o asemenea pierdere. Până la urmă, îi găseam un post la universitate – sau poate la o școală. E întotdeauna nevoie de profesori. Sau la o bibliotecă. Ar fi fost un excepțional curator de manuscrise și obiecte de artă. Cine știa mai multe decât Walter Benjamin?

N-a bănuit nici o clipă cât de radical avea să se schimbe situația în Europa. Pur și simplu, Benjamin nu era acest gen de om. Corect e să spunem că nu prea înțelegea lumea reală; era – să îndrăznesc s-o zic? – un ignorant în privința politicii. Dar ce minte cultivată literar! Putea pătrunde labirintul unui

text, și apoi, asemenea lui Tezeu, desfășura un fir din inima lui și se călăuzea înapoi spre lumină, după ce ajunsese în adâncul labirintului, dăduse piept chiar cu Minotaurul și-l ucisese.

Spiritul european și-a pierdut campionul, prințul moștenitor, cel mai dulce prinț, deși nimeni n-o știe cu adevărat. Oare i-ar păsa dacă ar ști? Mă îndoiesc că lumea poate produce un al doilea Benjamin. Și chiar dacă ar face-o, solul continentului ăstuia nu mai e potrivit pentru un asemenea intelect. N-ar putea niciodată înflori în climatul acesta întinat, egoist, lipsit de suflet. Ar trebui să mă înfășor într-o pânză de sac, să mă ascund în deșert, să bocesc. Ar trebui să mă tângui dimpreună cu Ieremia: „Eu v-am dus în pământ roditor, ca să vă hrăniți cu roadele lui și cu bunătățile lui; voi însă ați intrat și ați spurcat pământul Meu, și moștenirea Mea ați făcut-o urâciune.”¹

Și totuși, iată-mă aici, la granița spaniolă, unde a murit el în urmă cu zece ani. A fost prietenul meu, iar eu a trebuit să-i văd mormântul cu propriii ochi. Ca să vizualizez și să confirm totul. Și să-mi dau seama ce s-a întâmplat exact și unde s-a întâmplat această tragedie care încă îmi poate curma somnul noaptea.

Valurile se sparg pe țărnul stâncos de sub mine, alge cafenii zac expuse ca niște intestine printre lemnele aruncate la țărni și printre bolovani, anemonele pulsează în mici ochiuri de apă rămase pe stânci, asemenea unor inimi galbene, ca pentru a ține monstrul marin în viață. Ce luptă pentru viață peste tot! Dar natura entropică a universului nu poate fi negată. Lucrurile se degradează, și basta.

După spusesese Evei Ruiz, o femeie de origine franceză care ține singurul hotel din sat, acesta e locul unde-i îngropat Benjamin, dar nu prea știu care anume e mormântul lui.

— Era un om politicos prietenul dumneavoastră, mi-a zis ea în această dimineață, când m-a servit cu cafea în grădina terasată din spatele hotelului cu fațadă roz-aprins, cocoțat pe-o stâncă deasupra mării. Mi-a plăcut de el foarte mult.

1. Ieremia, 2:7, Biblia sau Sfânta Scriptură, Ed. Institutului Biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982.

— Asta s-a întâmplat demult. Probabil că între timp ați avut foarte mulți clienți.

Mâinile ei s-au agitat în poală, ca o pereche de fluturi de molii albi.

— A, nu, a insistat ea. Mi-l amintesc foarte bine pe *Dr.*¹ Benjamin al dumneavoastră. Un bărbat mărunțel și foarte sensibil, evreu, din câte-mi amintesc. Avea o mustață stufoasă și purta ochelari cu lentile groase, și, știți, s-a arătat cumsecade cu fiica mea. O mamă își amintește așa ceva. Suzanne încă pomenește de el.

— Pot să stau de vorbă cu fiica dumneavoastră?

— Din păcate nu e posibil. A fost trimisă la școală la Nisa.

Chipul ei a căpătat o expresie rigidă, iar mâinile ca fluturii de molii au zburat la gât, ca pentru a se strangula în fața ochilor mei.

— Felul în care a murit el, a zis ea, a fost atât de trist, zău, și atât de nechibzuit.

— Poftim?

— Părerea mea, desigur. Dată fiind situația mea, înțelegeți. Sunt văduvă. Trebuie ținut cont de multe lucruri.

— Mă tem că nu-nțeleg, *madame*.

— Serios? A sărit în picioare și a privit afară pe geam. Din păcate, nu mă prea pricep la vorbe. Spun ce nu trebuie. Îl cam exasperam pe soțul meu, care a fost ofițer... în regimul lui Franco. L-a întâlnit pe general cu două sau trei ocazii.

Mi-am dat seama că n-avea rost să-i mai pun întrebări, dar mi s-a părut interesant faptul că Benjamin îi făcuse o asemenea impresie. N-avea cum să-l fi cunoscut bine. Dacă nu greșesc în calculele mele, el a stat aici, în Portbou, doar vreo zi sau așa

1. *Doktor*, prescurtat *Dr.* (în germană) – titlu academic într-un domeniu specific, în urma obținerii diplomei de doctor. Profesia de „doctor“ se scrie la fel în germană, *Doktor*, și se prescurtează la fel. Pentru a face distincție între titlul academic și profesie, am marcat de fiecare dată cursiv titlul cu care își însoțea Walter Benjamin numele.

ceva, la începutul lui octombrie 1940 – ultima zi a vieții lui. Cu toate acestea, *madame* Ruiz, nici mai mult, nici mai puțin, vărsase lacrimi amare pentru el când menționasem că mi-a fost prieten; rimelul i se prelinsese pe obraji pudrați, trasând linii negre ce urmau și adânceau și mai mult zbârciturile pielii. Fruntea ei lată era un soclu pentru statuia neagră, înaltă a părului ei. Îmi venea să cred că în tinerețe fusese o mare frumusețe, acum însă era înfricoșătoare.

— Era însoțit de câțiva prieteni, din câte îmi amintesc. Persoane destul de plăcute. O femeie de vârstă mijlocie și fiul ei. Și încă un bărbat, așa cred. Profesor belgian sau contabil – am uitat. Străbătuseră drum lung pe jos, peste munți! Erau epuizați, bieții de ei!

— Era o rută obișnuită pentru evrei, nu-i așa?

— Da, pentru evrei. Și pentru alții. Am făcut tot ce-am putut să le ușurez situația, dar nu era niciodată simplu, înțelegeți. Grănicierii erau vigilenți, iar poliția locală... înăștia nu puteai să ai încredere niciodată.

Abia auzit, a șoptit că generalul Franco nu-i prea simpatiza pe evrei. Ceea ce n-avea de ce să mă surprindă. Istoria evreilor în Spania a fost una chinuită, încă de pe vremea Izabelei și a lui Ferdinand¹, care s-au străduit să ne împrăștie în cele patru zări. Focurile pogromurilor lungeau bolțile nopții, în vreme ce corăbii pline cu evrei porneau spre Africa sau Orientul Mijlociu.

— Sunteți și dumneavoastră evreu? m-a întrebat ea.

— Da.

— Din pașaport reiese că locuiți la Ierusalim.

— Așa e.

— Trebuie că e un oraș minunat. Una dintre surorile mele s-a măritat cu un evreu. Tip mătăhălos, cu un semn purpuriu din naștere pe frunte. Lucrează în comerțul cu blănuri. Îl cheamă Bernard Cohen.

M-a privit ca și când ar fi trebuit să fi auzit de numele ăsta. Am preferat să nu caut vreun sens adânc al observațiilor, ci să

1. Izabela de Castilia și Ferdinand de Aragon.

le accept drept istorie personală nemijlocită. Nu era treaba mea dacă această *madame* Ruiz era de acord sau nu cu mariajul surorii ei. Antisemitismul ei era destul de evident.

M-a prezentat unui omuleț zbârcit, pe nume Pablo. Vorbind iute în catalană, i-a explicat ce voiam, iar insul a dat semn că înțelege. M-a dus la un mormânt nemarcat – unul dintre multele morminte nemarcate la capătul unei alei de cedri. Glicina succulentă, viorie, se legăna în briza mării, atârnată de un perete de piatră. Imediat mi-am spus că acesta era un loc potrivit pentru ca oasele să se amestece cu țărâna: un petic de rai pe pământ.

Pablo duhnea a vin, iar eu n-aveam strop de încredere în el. La fel ca *madame* Ruiz, nu se uita la mine când vorbea.

— Sunteți sigur că acesta este? am întrebat eu, punându-mi spaniola la încercare.

Piatra de căpătâi era ciobită, pătată, fără nici o inițială, nici o dată, nimic. Și părea mai veche decât doar de un deceniu.

Pablo a dat din umeri.

— L-am îngropat cu mâinile mele, a zis el în catalană, sau așa mi s-a părut că a zis.

Deși am pregătire de lingvist, catalana mă depășește.

Nu l-am crezut, dar i-am dat totuși un bacșiș, indicându-i prin semne că doresc să rămân singur la mormântul prietenului meu, mă rog, presupusul mormânt, sub cerul albastru, nemilos al Spaniei, legănându-mă înainte și înapoi în rugăciune, așa cum ar fi făcut un rabin în acea zi teribilă din 1940, dacă ar fi existat un rabin. Voiam, într-un fel, să închid un cerc pe care începusem să-l trasez cu atât de mulți ani în urmă și să îndrept ceva ce nu poate fi îndreptat niciodată.

Correspondența noastră, care durase trei decenii, s-a încheiat brusc la sfârșitul primăverii lui 1940 și a trecut ceva vreme înainte să aflu că murise – din câte se părea, se sinucisese. Din multiple motive, informația nu m-a surprins. Mai mult m-ar fi surprins dacă ar fi ajuns la New York sau în Cuba ori Casablanca; ar fi sugerat că avusese la dispoziție resurse, ceea ce era greu de conceput.

Prima oară l-am întâlnit pe Benjamin în 1913, la Café Tiergarten în Berlin. Localurile acelea pline de fum de pe Kurfürstendamm au dispărut de mult, dar în acele zile n-aveau egal, cu pardoseli din marmură răcoroasă și tavane înalte, și plante în ghivece care se legănau și atârnavă asemenea unor creaturi din altă lume. Ședeai și pălăvrăgeai despre politică, filozofie și literatură, până când luceafărul de dimineață răsărea deasupra Berlinului, fără să fii obligat să consumi mai mult de-o ceașcă de cafea turcească tare. Tineri berlinezi care sperau să se șlefuiască în aspirațiile lor intelectuale sau artistice se strângeau aici din toate colțurile orașului, măsurându-și unii cu alții virtuțile spiritului și ale inimii.

În acei ani inocenți de dinaintea Marelui Război, Benjamin încă nu devenise conștient de evreitatea sa. Îl admira pe Gustav Wyneken, seducătorul progeneriturilor rebele ale marii burghezii; îi fusese dascăl la Haubinda, un internat elegant în Turingia, unde învățaseră și doi dintre verii mei, cam în aceeași perioadă. Legătura dintre Benjamin și profesorul lui ajunsese vestită în anumite cercuri.

Recunosc deschis: și Benjamin, și eu proveneam din familii bine situate, din care pricină poate că eram și nițel răzgâiați, crescuserăm înconjuțați de un lux ridicol, o viață al cărei confort se datora trudei unei sumedenii de servitori; crescuserăm în case prevăzute cu toate cele trebuincioase, ori în apartamente ticsite cu piese de mobilier frumoase (chiar dacă grele și prea ornamentate). Pe pereți atârnavă peisaje anoste pictate în ulei de artiști bavarezi minori de pe la mijlocul secolului al nouăsprezecelea, iar dușumelele erau acoperite cu covoare persane. Adevărul e că amândurora ne plăcea, chiar ne repugna situația noastră materială; lipsa oricărui interes spiritual sau (cum obișnuia el să spună) „dialectic“, din partea părinților noștri și a prietenilor lor.

— Duc o viață atât de superficială, zicea Benjamin. Mi-e milă de ei și de sufletele lor.

S-a întâmplat ca în seara cu pricina, la Tiergarten, Benjamin să țină o prelegere anunțată cu surle și tobe, și din acest motiv mă aflu și eu acolo. O cunoștință îmi spusese: „Walter Benjamin este noul Kant“, ceea ce m-a iritat la culme. Oare de ce spuneau oamenii chestii din astea? m-am întrebat. Dar mi se stârnise curiozitatea și am hotărât să mă duc să-l văd cu ochii mei pe acest „nou Kant“.

La vremea respectivă, în Berlin existau două grupări studențești rivale: ceata lui Wyneken, care forma Mișcarea de Tineret și care lansa argumente mai degrabă pseudopatriotice în favoarea conservării și promovării culturii germanice, și grupul sionist, din care făceam eu parte, cunoscut sub denumirea Tânărilor Iuda¹. Grupul meu înțelegea prea bine că locul evreilor nu era în Germania, oricât de confortabilă devenise viața lor în Berlin. Nu cred că tinerii prieteni ai lui Wyneken observaseră măcar că sunt evrei, deși cei mai mulți erau. Iar dacă observaseră, nu însemna nimic pentru ei. Dacă i-ai fi întrebat direct: „Ești evreu?“, ei ar fi răspuns: „Sunt neamț. Familia mea este iudaică prin tradiție, dar eu nu practic nici o religie.“

Data fiind reputația lui de eminență intransigentă, Benjamin fusese ales de Wyneken să reprezinte în seara aceea Mișcarea de Tineret. Mai bine de optzeci de tineri ne-am strâns într-o sală spațioasă a cafenelei principale: majoritatea erau bărbați; femei, doar câteva. Toți fumau și beau cafea, încetșoșând încâperea cu prezența lor; încă aud clinchetul ceștilor și hohotele de râs, și discuțiile zgomotoase din timpul acelor întruniri.

Desigur că liniștea s-a lăsat brusc atunci când Wyneken s-a ridicat în picioare ca să-l prezinte pe Benjamin, despre care a zis că e „un tânăr filozof, poet și exeget literar, dar mulți dintre dumneavoastră îl cunoașteți deja“. Nu se prea obișnuia să se

1. *Jung Juda* – un cerc mic de elevi de liceu al căror sionism radical, activist, a avut o influență catalitică asupra tineretului evreu din Berlin în timpul Primului Război Mondial și la începutul anilor 1920.

vorbească în termeni atât de elogioși despre un tânăr care nu publicase nimic. Începeam să înțeleg ce vedea aproape toată lumea la Wyneken: știa să flateze.

Chiar și Benjamin a avut un aer stânjenit când a auzit epitele folosite în prezentare de profesorul său. Și-a strivit țigara într-o scrumieră de pe masa alăturată, apoi s-a ridicat încet în picioare. A început cu un citat din Hegel, menit în mod limpede să-i alunge pe neaveniți. Spre marea mea surpriză, am văzut că Benjamin nu era genul de om dispus la concesi față de auditoriu. Nu s-a ostenit nici măcar să menționeze din care scriere a lui Hegel cita, pornind de la premisa că ascultătorii lui știau despre care anume e vorba. Iar dacă nu știau, ei bine... cu atât mai rău. N-aveai ce să cauți acolo, dacă n-aveai habar de Hegel.

Prelegerea în sine a fost o tortură, dar strălucită, trebuie să recunosc. Vocea lui Benjamin avea un timbru ciudat, însă melodios: un bemol oarecum familiar, și totuși deranjant. Mai târziu, m-am gândit la ea ca la o violă din lemn de bună calitate, care uneori scârțâie ca o scripcă ieftină. Adevărata melodie se afla în argumentația propriu-zisă. Ar fi părut foarte firesc dacă ar fi răzbătut printr-un perete atât de gros, încât să estompeze cuvintele, lăsând să se audă numai melodia.

Sionismul, spunea el, are merite, dar reforma educațională este un subiect mult mai important pentru tinerii iudeo-germani de azi. Afirmație care m-a făcut să-mi sară muștarul – m-am îndreptat de spate și am simțit cum pulsul mi-o ia razna. Am început să bat darabana cu degetele pe genunchi, în timp ce vocea lui Benjamin se înălța și cobora, făcând publicul să se aplece în față pe scaune (mai ales când nivelul sunetului scădea până la cea mai firavă șoaptă). În timp ce vorbea, își ținea ochii fixați pe colțul stâng, îndepărtat al plafonului, ca și când se chinuia să vadă ceva acolo. O singură dată, când a părut că se luptă să-și reia șirul gândurilor, și-a întrerupt această fixitate și și-a privit direct ascultătorii, ceea ce a fost deconcertant – ca și cum pentru prima oară și-ar fi dat seama că în încăpere se găseau și alte persoane! Și-a revenit însă, pironindu-și din nou privirile în preaiubitul colț al tavanului. Tulburător de ciudat!